VIKIPEEDIA

Karjala keel

See artikkel vajab toimetamist. *(Aprill 2009)*
Palun aita artiklit toimetada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Karjala_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Karjala keel (*karjala*) on läänemeresoome keel, karjalaste emakeel. Lähedane soome keelele, millest ta erineb laiendatud fonoloogia ning hilisemate soome keele mõjutuste puudumise poolest. Karjala keelel on mitu kirjakeelt. Karjala keel kasutab tänapäeval ladina tähestikku.

Karjala keelt räägitakse Venemaa Karjala vabariigis, Tveri oblastis[1] ning umbes 5000 inimese poolt Soomes.

Karjala keelel on neli peamist haru:

- päriskarjala keel
  - põhja-karjala keel
  - lõuna-karjala keel
- livviko keel ehk Aunuse karjala keel
- lüüdi keel (mõnikord peetakse vepsa keele murdeks)
- tverikarjala keel

Karjala keelt peetakse ohustatud keeleks.[2]

Karjala Vabariigis ilmub karjalakeelne ajaleht Oma Mua.

Karjala keel (karjala)	
Kõneldakse	Venemaal (Karjala Vabariigis, Tveri oblastis), Soomes
Piirkonnad	Põhja-Euroopa
Kokku kõnelejaid	35 600
Keelesugulus	uurali keeled soomeugri keeled soome-saami keeled läänemeresoome keeled **karjala keel**
Keelekoodid	
ISO 639-2	krl
ISO 639-3	krl

Karjala keele kõnelejate leviala Põhja-Euroopas.

Sisukord

Ajalugu

Grammatika
- Isikulised asesõnad
- Küsisõnad

Viited

Välislingid

Ajalugu

Petri Kallio läänemeresoome keelte klassifikatsiooni järgi pärineb karjala keel vepsa keelega (Valter Lang lisab siia ka isuri keele, mida Kallio ei käsitle) ühisest *laadoga* ehk *muinaskarjala* algkeelest. Viimane ei saanud Kallio arvates tekkida varem kui 700. aasta paiku pKr, mil Lääne-Soomele omane materiaalne kultuur hakkas jõudma Laadoga piirkonda. Karjala keele tekkimiskohana on nähtud Laadoga looderannikut.[3][4]

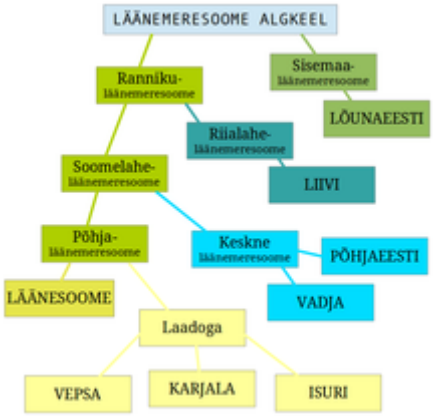

Karjala keele paiknemine läänemeresoome keelepuul Petri Kallio ja Valter Langi järgi

Tiit-Rein Viitso on välja pakkunud mõnevõrra erineva arengutee. Tema arvates pärineb küll enamik karjala keele murdeid koos vepsa murretega ühisest algkeelest, kuid põhjakarjala murre (ja isuri keel) saavad alguse erinevast läänemeresoome keeleharust.[5] Põhja- ja lõunakarjala ühisjooni seletab Viitso murdeliiduga ja võib-olla ka hõimuliiduga.[6]

Karjalaste algseks tuumikalaks sai Karjala kannas.[7] Nende kultuuriline ja keeleline mõju kandus edaspidi naaberaladele, eriti põhja ja loode suunas Savosse, mille materiaalne kultuur hakkas 11.–12. sajandil muutuma karjalapäraseks. 12.(?)/13.–14. sajandil toimus karjalastumine Isurimaal (ilmselt Neeva ja Ižora jõe ümbrus). 1270. aastal liideti karjalased ametlikult Novgorodi vürstiriigiga, kuid naaberpiirkondadega sarnast venestumist sellega ei kaasnenud.[8] Novgorodi võimu all olles jätkus karjalaste levik põhja suunas seni saamidega asustatud aladele ning kujunesid uued karjalaste rühmad ja murded/keeled (Aunuse karjala keel, lüüdi keel).[7]

Vanim teadaolev karjalakeelne ja ühtlasi läänemeresoomekeelne kirjutis on Novgorodis arheoloogilistel väljakaevamistel leitud 13. sajandist pärinev kirillitsas kasetohutükile kraabitud Tohtkiri nr 292.[7]

Karjalakeelne tohtkiri, 13. sajandi keskpaik

Pähkinäsaari rahulepingu (1323) tulemusel määrati Karjala kannase läänepool Rootsile ning kogu praegune Ida- ja Põhja-Soome Novgorodile. Vene-Rootsi sõja (1590–1595) käigus vallutas Rootsi ajutiselt kannase idaosa, mis põhjustas osade sealsete karjalaste pagemise Tverimaale, pannes nii aluse Tveri karjala asurkonnale ja tverikarjala keelele. Sealne keelekogukond suurenes põgenike arvel veelgi, kui kogu kannas 17. sajandil püsivamalt Rootsi alla läks.[7]

19. sajandi soome rahvuslased pidasid karjala murdeid soome keele osaks ja karjalasi soome rahvuse osaks.[7]

Nõukogude Venemaa koosseisus moodustati autonoomne Karjala, mille ametlikeks keelteks said vene ja soome keel, karjala kirjakeele arendamisega seal ei tegeletud. Tveris moodustatud rahvusrajoonides (seal elas 58% Tveri karjalastest) võeti aga 1931. aastal kasutusele ladina tähestikul põhinev tverikarjala kirjakeel, avati karjalakeelne õpetajate seminar Lihhoslavlis ning karjala keelest sai õppeaine kohalikes koolides. Ilmuma hakkas karjalakeelne ajaleht *Kolhozoin puoleh* (hiljem *Karjalan toži*). 1937. aastal keelustati Karjalas soome keel ja selle asemel võeti kasutusele D. Bubrichi juhtimisel loodud kirillitsal põhinev ning paljude vene laenudega karjala kirjakeel. Uus kirjakeel võeti kasutusele ka Tveris. Veebruaris 1939 Tveri-Karjala rahvusringkond likvideeriti ja kogu sealne ühiskondlik elu (sh haridus) muudeti venekeelseks. Pärast Talvesõda tunnustati Karjalas taas soome keelt vene keele kõrval ametliku keelena. Karjala kirjakeel ja selles välja antud kirjasõna kadusid käibelt.[7]

Seoses NSVL lagunemisega leidis Karjalas aset teatav rahvuslik taassünd. 1990. aastal hakkas ilmuma ajaleht Oma Mua, tehti karjalakeelseid raadio- ja telesaated.[7] Alates 1990. aastate lõpust on üritatud karjala keelele anda ametlik staatus. Tänapäeval peab Karjala Vabariik karjala keelt iseseisvaks keeleks.[9] Väiksemas ulatuses toimus karjalaste rahvuslik liikumine ka Tveris. 1992. aastal ilmus trükist tverikarjala aabits. Mõnedes koolides hakati valikainena õpetama tverikarjala keelt. Hiljem on Tveri karjalaste rahvuslik ind raugenud ning huvi oma keele ja kultuuri vastu kahanenud. Tveri karjalaste juures toimub kiire venestumine.[7]

"Onu Remuse jutte" karjala keeles (1939)

Grammatika

Uurali keelkonna kõigile keeltele omaselt puudub karjala keeles grammatiline sugu.

Isikulised asesõnad

Esita meediumifail

Irina Novak räägib tverikarjala keele Tolmatševski murdes karjalastest ja karjala keelest (2018)

PK	Ainsus	Mitmus
1.	mie	myö
2.	šie	työ
3.	hiän	hyö

AK	Ainsus	Mitmus
1.	minä	mö
2.	sinä	tö
3.	hän	hö

TK	Ainsus	Mitmus
1.	mie	myö
2.	šie/sie	työ
3.	hiän	hyö

Küsisõnad

Aunusekarjala küsisõnad: **mi** "mis", **ken** "kes", **moine** "kuidas", **äijugo**, **min verran** "kui palju", **kus**, **mis** "kus", **kunnie**, **kunnepäi** "kuhu", **konzu** "millal", **mittuine** "milline".

Tverikarjala küsisõnad: **mi** "mis", **ken** "kes", **kešsä**, **mišsä** "kus", **keh**, **mih** "kuhu".

Viited

1. Tverikarjalased (vene keeles) (http://www.library.tver.ru/tvkarel_main.htm)
2. http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_report.html
3. Valter Lang (2018). Läänemeresoome tulemised. *Muinasaja teadus 28*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 254
4. Petri Kallio (2014) The Diversification of Proto-Finnic (https://www.academia.edu/10172149/The_Diversification_of_Proto-Finnic). Kogumikus: Joonas Ahola ja Frog (toimetajad), "Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland", lk 155–168. *Studia Fennica Historica* 18. Helsinki.
5. Tiit-Rein Viitso (2008a). "Läänemeresoome murdeliigenduse põhijooned" (lk 64–70). Raamatus: Tiit-Rein Viitso. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 65–66
6. Tiit-Rein Viitso 2008a, lk 69
7. Karjalased (http://www.erm.ee/et/karjalased), Eesti Rahva Muuseum
8. Valter Lang 2018, lk 256
9. Karjala, vepsa ja soome keele riigitoetuse seadus Karjala Vabariigis (vene keeles) (http://gov.karelia.ru/Karelia/1162/15.html)

Välislingid

- Karjalakeelne proovivikipeedia Incubatoris.
- Ott Heinapuu. Karjala keel sai Soomes vähemuskeele staatuse (http://www.epl.ee/artikkel/484147) EPL, 4. detsember 2009

v · r (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Mall:Uurali_keeled&action=edit)	**Uurali keeled ja murded**
ugri keeled	handi keel • mansi keel • ungari keel
permi keeled	komi keel (permikomi keel, jazva murre) • udmurdi keel (bessermani murre)
mari keeled	niidumari keel • mäemari keel (loodemari murre)
mordva keeled	ersa keel • mokša keel
saami keeled	Akkala saami keel † • Inari saami keel • Kemi saami keel † • Kildini saami keel • koltasaami keel • turjasaami keel • Lule saami keel • lõunasaami keel • Pite saami keel • põhjasaami keel • Ume saami keel
läänemeresoome keeled	eesti keel (mulgi keel, setu keel, tartu keel, võru keel) • isuri keel • karjala keel (livviko ehk Aunuse karjala keel, lüüdi keel) • liivi keel • soome keel (kveeni keel, meä keel) • vadja keel (kreevini keel) • vepsa keel
samojeedi keeled	neenetsi keel (tundraneenetsi keel • metsaneenetsi keel) • eenetsi keel • nganassaani keel • sölkupi keel • kamassi keel † • matori keel † (koibali keel †) • juratsi keel †
kindla klassifikatsioonita keeled	meštšera keel † • muromi keel † • merja keel † • tšuudi keel † •

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Karjala_keel&oldid=5416064"

Selle lehekülje viimane muutmine: 12:59, 5. august 2019.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.